

RECENZIJOS

NEGALIOS STUDIJŲ KRITINIS DISKURSAS – „ŽMOGIŠKA, PERNELYG ŽMOGIŠKA“ (F. NIETZSCHE)

Arūnas Acus

Klaipėdos universitetas

Rita Vaičekauskaitė. *Negalios studijų kritinis diskursas sveikatos mokslų kontekste.* 2020. Klaipėdos universiteto leidykla

Lietuvoje pastaruosius du dešimtmečius sparčiai gausėja tyrimų negalios moksle tema, daugiau ir viešojo kalbėjimo visuomenėje ta tema. Tačiau monografija apie negalios studijas (angl. *disability studies*) pasirodė pirmą kartą. Ko gero taip susiklostė todėl, kad terminas *negalios studijos* lietuvių moksliniame diskurse neįprastas. Šios studijos arba tiesiog tapatinamos su studijomis tiesiogine šio žodžio prasme, arba paskęsta tarp kitų mokslo disciplinų, tokių kaip sociologija, edukologija, psichologija, antropologija, medicina. Monografijoje atskleidžiama, kad negalios studijos nėra nei viena, nei kita. Tarpdiscipliniškumas yra svarbus, bet ne pagrindinis negalios studijų bruožas. Pagrindinis – jų kritinė nuostata. Lietuvoje neturime mokslinės tradicijos kurti ir vystyti kritinės minties disciplinų. Būtent tokios iš prigimties ir savo paskirtimi yra negalios studijos. Analogiško pobūdžio tikslų ir prigimties požiūriu galime laikyti mokslo ir technologijų studijas (angl. *Science and Technology Studies*), kurioms deramo dėmesio Lietuvoje taip pat neskiriama.

Negalios studijų ištakos ir tolesnė raida išreiškia pirmiausia kritinės minties vystymo trajektoriją. Dažnai kritinė nuostata moksle laikoma savaime suprantamu dalyku. Tačiau monografijos autorė parodo, kad taip nėra. Neatsitiktinai mo-

nografijoje daug dėmesio skiriama aprašomajam aspektui, kuris padeda formuoti kritinę teorinę nuostatą: „Aprašomasis aspektas įpareigoja atskleisti negalios studijų ryšius su kitomis disciplinomis, apimti ištakų analizę, siekiant parodyti egzistuojančius konceptualius prieštaravimus, glūdinčius nevienodose socialinės tikrovės supratimo ir aiškinimo prielaidose, įžvalgose, vaizdiniuose“ (p. 18). Analizuojant negalios studijas, nagrinėjama ir platesnė problema – kritinės minties šiuolaikinėje visuomenėje ir moksle susiaurėjimas, tapimas pragmatiška ir viename, ypač didėjantis kritinės minties atsiribojimas nuo konceptualių teorinių priėgų. Tad monografijoje aptariamas negalios studijų kritinės minties įvairialypiškumas, monografiją struktūruojant į keturias dalis:

- negalios studijos ir kritinis realizmas;
- negalios studijos ir kritinis refleksyvumas;
- negalios studijos ir postkritika;
- negalios studijos ir kritinis racionalizmas.

Nors knygos pavadinimas referuoja į sveikatos mokslų kontekstą, autorė negalios studijas aptaria plačiame socialinių mokslų teorijų kontekste. Ji neatsitiktinai tiek dėmesio skiria socialinio negalios modelio eksplikacijai. Monografijoje aiškiai ir argumentuotai parodoma, kodėl socialinis negalios modelis yra ašinė negalios studijų koncepcija, kurios reikšmę sunku būtų pervertinti. „Beveik visų negalios studijų kryptį šaknys kuriuo nors aspektu susijusios su socialinio negalios modelio idėja. Vieni siekė oponuoti, kiti – papildyti socialinio modelio idėjas, tačiau daugeliui atskaitos taškas buvo socialinis negalios modelis. Todėl galima sakyti, kad įtakingesnės koncepcijos per pastaruosius keturis dešimtmečius negalios studijose nebuvo sukurtos. Ne veltui socialinis negalios modelis buvo pavadintas „didžiąja idėja“ (angl. *big idea*)“ (p. 24). Socialinis negalios modelis kritikuojamas tiek pat, kiek ir giriamas. Autorė jam skiria nemažai dėmesio, nes jo suvokimą traktuoja kaip atskaitos tašką, siekiant negalios studijų lauke tinkamai suvokti kitas koncepcijas. Monografija vertinga tuo, kad autorė nuosekliai išdėstė įvairių autorių pozicijas socialinio negalios modelio atžvilgiu. Be to, detalai išanalizavo pagrindinio socialinio negalios modelio kūrėjo M. Oliver'io poziciją ir jos (savi)refleksiją kelių dešimtmečių perspektyvoje. Tai vertinga mokomoji ir metodologinė medžiaga.

Diskurso perspektyva autorės projektuojama sutelkiant dėmesį ne į išorinę diskurso kontrolę ir discipliną, bet į diskurso procedūrų veikimą iš vidaus, kur vienus diskursus kontroliuoja kiti, kai, anot M. Foucault, tekstai be paliovos komentuojami, aiškinami, kartojami. Taip konstruojami nauji diskursai, įtvirtinamas pirminio teksto iškilumas, patvarumas, daugialypė prasmė, pagaliau suteikiama galimybė kalbėti kitiems. Formuojasi ir tam tikri vidiniai diskursų kontrolės mechanizmai, pavyzdžiui, autorystė, diskursyvios bendruomenės (p. 13). Mono-

grafijoje analizuojami glaudžiai persipynusių diskursų kontrolės mechanizmai. Šia intencija pateikiamas subtilus socialinio negalios modelio sąsajų su biopsichosocialine sveikatos koncepcija aiškinimas. Autorė pastebi, kad „pastaruosius dešimtmečius Lietuvos mokslo darbuose vis dažniau socialinio negalios modelio eksplikaciją nepagrįstai keičia Pasaulinės sveikatos organizacijos (PSO) 2001 m. paskelbta Tarptautinė funkcionavimo, negalios ir sveikatos klasifikacija (ICF)“ (p. 9). Monografijoje pabrėžiama, kad ši pozicija padeda įsitvirtinti iš prigimties disciplinariniam sociomedicininio mąstymo diskursui (p. 39). Čia analizuojamos įvairios tarpdisciplininio mąstymo jungtys: medicinos sociologija, medicininiai humanitariniai mokslai ir kiti, siekiant parodyti, kaip tarpdalykiškumas ardo galios struktūras. Susitikus per daug skirtingiems diskursams, gimsta hibridiškumas, nes formuojasi heterogeniškos, negrynos, margais sumišusios mąstymo formos, įsivyruoja pliuralizmas, kuriam būdingas „bičiuliškas santykis su pasauliu ir jo tiesomis“ (p. 111). Tarpdiscipliniškumą vis intensyviau keičia ir toliau keis hibridiškumas, pasitelkiantis skirtingas, dažnai nesuderinamas sisteminės logikas, kad agreguotų alternatyvias žinojimo rūšis. Autorės požiūriu, negalios studijų plėtrai ši tendencija palanki.

Monografijoje sveikatos mokslų kontekstas pasirinktas neatsitiktinai. JAV ir Kanadoje atliktas tyrimas atskleidė, kad medicinos studentų nuostatos žmonių, turinčių negalią, atžvilgiu labiau neigiamos nei apskritai visuomenėje. Medikų požiūris, nuostatos netgi reikšmingesnės už žinias ir išteklius, tačiau joms analizuoti skiriama nepakankamai dėmesio. Vienas veiksmingų būdų keisti medicinos specialistų nuostatas, yra mokymasis apie negalią, tačiau studijų programų, kur būtų dėstomi su tuo susiję dalykai, yra nedaug (p. 12). Monografijoje pristatomas unikalus autorės kokybinis tyrimas atskleidė negalios studijų būtinybę sveikatos moksloje. Taip pat ir tai, kad negalios studijų integravimas bei konstravimas rengiant sveikatos priežiūros specialistus išlieka iššūkiu. Nors visos studijų programos deklaruoja tarpdiscipliniškumą, taigi turėtų būti integruojamos ir negalios studijos, jos lieka biomedicininio diskurso šešėlyje. Akivaizdu, kad būtinas kokybiškai naujas skirtingų diskursų sąveikos mechanizmas. Tad autorė pabrėžia hibridizavimo būtinybę, nurodo sąvokas, peržengiančias tarpdiscipliniškumo ribas. Remdamasi sociologinėmis ir filosofinėmis B. Latouro ir fenomenologų, tokių kaip K. Dahlberg'as, įžvalgomis, kalba apie „žinojimo įvardijimo problemą“, kai mokymosi patirtis papildyta intencionalumo, kai mokymasis yra ne tik „aš galvoju“ ir „aš veikiu“, bet ir „aš jaučiu“, ne tik „aš žinau“, „moku“, „galiu“, bet ir „numanau“, „įtariu“, „prognuozuoju“ (p. 110).

Monografijoje negalios studijos parodomos ne kaip tradicinė akademinė disciplina, o kaip socialinė praktika, kuri paskatina kokybiškai naujų žinojimo sričių, kur iškyla nauji objektai, konceptai ir technikos, naujas pažinimo subjekto tipas,

Recenzijos

atsiradimą. Autorei iš tiesų pavyksta „negalios tematiką ištraukti iš jos pakraštinių pozicijų skirtingose disciplinose ir paversti ją pagrindine tarpdisciplininės teoriškai ir metodologiškai reiklios tyrimų programos tema“ (p. 7).

Monografijos prieinamumą atskleidžia tai, kad ji turi plačios apimties išplėstinę santrauką anglų kalba. Tad čia iškeltos idėjos gali sudominti ir užsienio mokslininkus.